

K. Bruin, *De echte Rembrandt. Verering van een genie in de twintigste eeuw* (Amsterdam: Balans, 1995, 195 blz., f39,90, ISBN 90 5018 291 7).

Bij de steeds toenemende tendens grote tentoonstellingen onder sponsortamtam en commerciële hoogstandjes te presenteren is het nuttig eens onderzoek te doen naar wat er van het getoonde blijft hangen bij het publiek dat in honderdduizenden toestroomt. De socioloog Kees Bruin had daarvoor de gelegenheid bij de Rembrandttentoonstellingen van 1991-1992 in Amsterdam, Berlijn en Londen. Deze stonden in het teken van het werk van Rembrandt én van zijn werkplaats, dat wil zeggen van de grote problemen die het Rembrandt Research Project ontmoet bij het vaststellen van wat echte Rembrandts zijn en wat niet. Bruin laat zien welke controverses er onder organisatoren, sponsors en — gedeeltelijk dezelfde — kunsthistorici kunnen ontstaan bij zo'n 'geleerde' opzet. Toch werd door het publiek het vraagstuk wel herkend als men op de tentoonstellingen (die in elke plaats naar eigen smaak opgesteld en van andere bijschriften waren voorzien) was geweest, al bleek uit waarneming hoe weinig er echt nauwkeurig werd gekeken. Het spannendste vond men de strijd om de toewijzingen, waarin de onvermijdelijke Schama, kunstenaars als Dibbets en anderen zich afzetten tegen de wetenschappelijk ook weer niet geheel vaststaande, 'kille' normen van het Rembrandt Research Project.

Deze keer werd de tentoonstelling dus bepaald door het authenticiteitsprobleem in een oeuvre dat sinds de negentiende eeuw onder druk van verzamelaars en kunsthandel tot een ongeloofwaardige omvang was opgezwollen. Bruin vertelt ook over deze voorgeschiedenis waarin als eerste de herdenking van 'onze' Rembrandt in 1906 met feesten en ruzies, onder andere over een valse bronnenpublicatie door de grote kenner Hofstede de Groot, aan bod komt. Bij de historie van de collectie Six wordt de verplaatsing van de grote Hollandse meesters uit Europa naar Amerika en van privé- naar openbare verzamelingen gevolgd en de financiële problemen die particuliere verzamelaars als de Amsterdamse familie Six ontmoeten besproken. Boeiend is het essay over de periode '40-45 dat de vergermaansing van Rembrandt in een nationaal-socialistisch kader met de bekende tegenstelling tussen SS en NSB bij de feestelijkheden aan de orde stelt. Ook hier werd Rembrandt weer voor specifieke doeleinden gebruikt. Tenslotte behandelt Bruin de vernieuwing van het Rembrandtbeeld in verband met de grote tentoonstellingen van 1956 en 1969. Tussen beide gelegenheden kwam door onvrede met de bestaande praktijk het Rembrandt Research Project op gang vanuit de wetenschap, de musea en de kunsthandel. Uiteindelijk werd het een door de universiteiten gedreven en door de staat betaalde 'zuiveringsmotor', begeleid door polemische internationale congressen.

Het vlot geschreven, informatieve en met verrassende foto's geïllustreerde boekje bevat verder nog een paar interessante maar niet van overtuigende argumenten voorziene opmerkingen die hier op een rijtje worden gezet. Heeft het feit dat verzamelaars hun naam niet meer in de openbaarheid willen laten vermelden alleen maar met veiligheidsredenen te maken? Of gaat het ook om de taboeïsering van privébezit van kunstschaten die het geestelijk eigendom van een immense collectiviteit zouden zijn geworden, zoals Bruin wil (63)? Kan de Nederlandse behoefte aan zuivering van Rembrandts werk na 1945 worden geassocieerd met het heel andere onderwerp dat de Germaanse bezoedeling van het nationale symbool in de voorafgaande jaren is geweest (21 en 86)? En moet het tentoonstellingsinitiatief van 1956 worden gezien als een poging het zelfvertrouwen van Nederland te herstellen na het recente machtsverlies van het land door de dekolonisatie zoals de oude kunsthistoricus Valentiner toen meende te moeten stellen (96)? Twijfels zijn hier op hun plaats.

Tegenwerkende omstandigheden of falende ondernemers in de economische geschiedenis van Nederland in de negentiende eeuw: een discussie met een einde?

A. C. A. M. BOTS

INLEIDING

In zijn inaugurele rede van 1990¹ raket L. Noordegraaf een 'door sommigen wellicht als versleten beschouwde' discussie op, en wel die over de vraag, of objectieve omstandigheden dan wel psychische factoren de opeenvolgende fasen van groei en stagnatie of neergang in de Nederlandse economie hebben bepaald. Noordegraaf constateert dat bij de economisch historici het standpunt van de omstandigheden het heeft gewonnen van dat der psychische gesteldheid. Hij ziet echter hierin juist aanleiding om ook in de economische geschiedbeoefening een lans te breken voor een herwaardering van de hermeneutische — invoelende, interpreterende — methode als complement op de analytisch-theoretische aanpak, die nu al enkele decennia althans binnen de economische geschiedenis zo *en vogue* is. Dit pleidooi komt niet onverwacht, aangezien de idiografisch-hermeneutische methode en aansluitend daarop de mentaliteitsgeschiedenis belangrijke oplevingen laten zien. Met de overwinning van het standpunt der objectieve omstandigheden is de gehele kwestie van de eventuele invloed van mentaliteit op de economische ontwikkeling geruime tijd uit de aandacht verdwenen. Er heeft zich evenwel juist vlak na Noordegraafs rede weer onder economisch historici en techniekhistorici een zekere herleving voorgedaan van de aandacht voor het mentale aspect van de Nederlandse negentiende-eeuwse economische geschiedenis. Het heeft zin om na te gaan, waardoor dit vraagstuk naar de achtergrond is verschoven en om ons, aansluitend op de meest recente historiografie, af te vragen of mentaliteiten en attitudes toch niet een plaats in het economisch-historisch onderzoek verdienen.

Zoals bekend waren het laat-achttiende en vroeg-negentiende-eeuwse kritische tijdgenoten die, reagerend op de ongunstige economische situatie van hun tijd, mentale en maatschappelijke verstarring als oorzaak aanwezen. Vanaf eind vorige eeuw is deze zaak onder de aandacht van historici gekomen². Na de Tweede Wereldoorlog is

1 L. Noordegraaf, 'Overmoed uit onbehagen. Positivisme en hermeneutiek in de economische en sociale geschiedenis', in: L. Noordegraaf, ed., *Ideeën en ideologieën. Studies over economische en sociale geschiedschrijving in Nederland*, II (Amsterdam, 1991)665-688.

2 Overzichten van de meningen onder tijdgenoten en latere historici over de stagnatie bij: Joh. de Vries, *De economische achteruitgang der Republiek in de achttiende eeuw* (Leiden, 1968) 1-10; J. H. van Stuijvenberg, 'Economische groei in Nederland in de negentiende eeuw. Een terreinverkenning', in: *Bedrijf en samenleving. Economisch-historische studies* (Alphen a/d Rijn-Brussel, 1967) 195-225, aldaar 196-200; E. J. Fischer, *Fabriqueurs en fabrikanten. De Twentse katoennijverheid en de onderneming S. J.*